

Edukacja proekologiczna w nauczaniu religii w Kościele Polskokatolickim

Pro-environmental education in the teaching of religion in the Polish Catholic Church

Słowa kluczowe: pedagogika religijna, nauczanie religii, ekoteologia, ekofilozofia, edukacja proekologiczna, Kościół Polskokatolicki

Key words: religious pedagogy, religious teaching, ecotheology, ecophilosophy, pro-ecological education, Polish Catholic Church

Streszczenie

Edukacja jest kluczową kwestią dla wszystkich religii. Edukacja religijna w XXI wieku musi być kształtowana i oparta na podstawach ekologicznych. Kościół Polskokatolicki w RP, korzystając z przysługujących mu praw, od wielu lat prowadzi zorganizowane nauczanie religii w placówkach oświatowych (szkoły, przedszkola), a także w międzyszkolnych punktach katechetycznych na zasadach przewidzianych w ustawie. Podstawą nauczania religii w Kościele Polskokatolickim jest Objawienie zawarte na kartach Pisma Świętego i Tradycja Kościoła. Pozwalają one nie tylko rozpoznać Objawienie Boga dokonujące się w świecie przez Niego stworzonym, ale także zrozumieć towarzyszące mu przesłanie związane z wezwaniem człowieka do mądrego gospodarowania w świecie, który został powierzony jego trosce i który jednocześnie warunkuje dalsze możliwości trwania i rozwoju człowieka, zarówno w wymiarze indywidualnym jak i ogólnoludzkim. Dlatego w ramach konfesyjnego nauczania Kościół Polskokatolicki wiele uwagi poświęca treściom, które mają charakter proekologiczny, a występowanie przeciwko stworzeniu i bezpieczeństwu ekologicznemu rozumiane jest jako

---

¹ Ks. dr hab. Mirosław A. Michalski, Wydział Nauk Społecznych, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.

grzech, zarówno w stosunku do Boga – Autora stworzenia, jak i do ludzi – obecnych i przyszłych pokoleń.

Abstract

Education is central to all religions. Religious education in the 21st century must be shaped and based on ecological foundations. Exercising its rights, the Polish Catholic Church in the Republic of Poland, has for many years conducted organized religious instruction in educational institutions (schools, kindergartens), as well as in inter-school catechetical points in accordance with the law. The basis of religious instruction in the Polish Catholic Church is the Revelation contained in the pages of Holy Scripture and the Tradition of the Church. They allow not only the recognition of the Revelation of God taking place in the world created by Him, but also the understanding of the accompanying message related to the call of man to wise management of the world which has been entrusted to his care, and which at the same time conditions further possibilities for the existence and development of man, both in the individual and human dimension. For this reason, within the framework of its confessional teaching, the Polish Catholic Church devotes much attention to content that is pro-ecological in character, and an act against creation and ecological safety is understood as sin, both in relation to God – the Author of creation, and to human beings – present and future generations.

1. Wstęp

Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej (Wysoczański 1996, 425-459), który do 1951 roku nosił nazwę Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego (Wysoczański 1977), należy do rodziny Kościołów Starokatolickich zrzeszonych w Unii Utrechckiej, które nawiązują w swoich zasadach wiary do Kościoła niepodzielonego pierwszych X wieków chrześcijaństwa i siedmiu soborów ekumenicznych (Włodarski 1969). Biskupi Kościoła Polskokatolickiego są członkami Międzynarodowej Konferencji Biskupów Starokatolickich zrzeszającej biskupów starokatolickich, którzy podpisali Deklarację Utrechcką z 24 września 1889 roku i pracują zgodnie z przyjętym przez siebie statutem („Statut biskupów starokatolickich zrzeszonych w Unii Utrechckiej” 2001). Kościół

Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej wyznaje katolickie prawdy wiary i moralności oraz zasady ustroju Kościoła zawarte w Piśmie Świętym, pozostaje w jedności wiary z Polskim Narodowym Kościołem Katolickim w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i Kanadzie i stanowi część jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła (*Prawo Wewnętrzne Kościoła Polskokatolickiego...* 2003). Przyjmuje, jako powszechnie obowiązującą wszystkie Kościoły starokatolickie, zasadę świętego Wincentego z Lerynu: „Trzymamy się tego, co wszędzie, co zawsze, co przez wszystkich było wyznawane, to jest bowiem prawdziwe i rzeczywiście katolickie” (Wysoczański 2009, 153).

Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej działa na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej w zgodzie z Ustawą z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. W artykule 10 tejże Ustawy czytamy: „1. Kościół prowadzi konfesyjne nauczanie religii w szkołach publicznych na zasadach i w trybie przewidzianym w odrębnych przepisach. 2. Oceny z religii wystawiane w punktach katechetycznych są umieszczane na świadectwach wydawanych przez szkoły publiczne” (*Ustawa z dnia 30 czerwca...* 1995 {art. 10}). Na tej podstawie oraz w oparciu o inne regulacje prawne Kościół Polskokatolicki w RP prowadzi działalność katechetyczną także poprzez nauczanie konfesyjne, tzw. lekcje religii, dzieci i młodzieży prowadzone na terenie szkół publicznych, przedszkoli oraz w przyparafialnych i międzyszkolnych punktach katechetycznych.

2. Katecheza w Kościele Polskokatolickim

Od początku swojego istnienia, Kościół Polskokatolicki wiele uwagi poświęcał katechezie rozumianej jako wprowadzanie w prawdy wiary, pouczanie i wychowywanie w wierze, przygotowanie do wiary dojrzałej. Celem katechezy – jak pisał ks. Władysław Koska – jest „doprowadzenie katechizowanych do osobowego spotkania z Bogiem objawiającym się dla dobra człowieka i wzywającego go do udzielenia osobowej

odpowiedzi na Boże wezwanie” (Koska 1993, 54). Istotną częścią procesu katechizacji jest, realizowane w postaci jednostek lekcyjnych, nauczanie konfesyjne w szkołach, przedszkolach, jak i międzyszkolnych czy przy-parafialnych punktach katechetycznych.

W związku z dokonanymi po 1989 roku przemianami ustrojowymi, w dniu 3 sierpnia 1990 roku instrukcją Ministra Edukacji Narodowej, do szkół publicznych w Polsce wprowadzono ponownie lekcje religii. Postawiło to proces katechizacji – nauczania religii w nowych warunkach i w świetle nowych wymagań (Milerski 1998). Powstały nowe programy, a wraz z nimi dostosowane do nich podręczniki. Kościół Polskokatolicki w 1992 roku wydał „Katechezy Kościoła Polskokatolickiego”, zredagowane przez ks. dr. Edwarda Bałakiera (Bałakier 1992), które miały wspierać duchownych i świeckich nauczycieli religii w procesie nauczania. W 1999 roku rozpoczęto reformę systemu oświaty, budując jej nowy model i wprowadzając między innymi gimnazja. Spowodowało to konieczność ponownego podziału materiału katechetycznego na poszczególne poziomy edukacyjne, rozpisania nowych programów nauczania, określenia nowych celów dydaktycznych i wychowawczych. Zwierzchnik kościoła Polskokatolickiego w RP w listopadzie 1999 roku zatwierdził nowe programy nauczania religii polskokatolickiej, ogłosił je w „Organie Urzędowym Kościoła Polskokatolickiego w RP”, a także przesłał do wiadomości Ministra Edukacji Narodowej oraz duchownych i katechetów Kościoła Polskokatolickiego w RP („Zarządzenie Zwierzchnika Kościoła Polskokatolickiego o stosowaniu programów nauczania religii polskokatolickiej” 2000).

9 stycznia 2017 roku Prezydent RP Andrzej Duda podpisał ustawy, które zostały następnie opublikowane w Dzienniku Ustaw z dnia 11 stycznia 2017 roku: „Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe” i „Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe”. Podpisanie tych ustaw rozpoczęło kolejną już w polskiej historii reformę systemu oświaty, która wiązała się z reorganizacją całego systemu kształcenia – między innymi likwidacją

gimnazjów i powrotem do ośmioklasowego kształcenia na poziomie szkoły podstawowej, czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletnich techników. Wskazano nowe podstawy programowe, nowe programy kształcenia, podręczniki i lektury szkolne. Wychodząc naprzeciw nowym oczekiwaniom, związanym z reformą i reorganizacją nauczania, które zaczęły obowiązywać od 1 września 2017 roku, Zwierzchnik Kościoła Polskokatolickiego w RP – bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański zarządzeniem z dnia 31 maja 2017 roku zatwierdził i zarządził wprowadzenie nowego „Programu Nauczania Religii w Przedzszkolach i Szkołach” (*Program Nauczania Religii... 2017*). Program ten w tym samym dniu został przesłany do wiadomości Minister Edukacji Narodowej – Anny Zalewskiej. Stanowi on nową, aktualną podstawę nauczania religii w Kościele Polskokatolickim.

Kościół Polskokatolicki, który, jak wcześniej podkreślono, nosił nazwę Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego, należy do trzeciego historycznego nurtu starokatolicyzmu i nie powstał z przyczyn doktrynalnych². Dlatego też jest dogmatycznie, liturgicznie i pod względem

---

² W literaturze starokatolickiej wyróżnia się trzy główne nurty Kościołów zrzeszonych w Unii Utrechckiej. Po pierwsze Kościół Utrechcki powstał w XVIII wieku z przyczyn czysto proceduralnych a nie na tle sporów dogmatycznych. Liczący już ponad 250 lat swojej tradycji i historii Kościół, dzięki wiernemu trwaniu przy wierze i ustroju zachodniego Kościoła katolickiego, stał się niejako ‘Kościółem – Matką’ dla powstałych później wspólnot starokatolickich. Po drugie Kościoły powstałe po 1870 roku, w wyniku troski znacznej części duchowieństwa i wiernych Kościoła zachodniego o zachowanie nienaruszonego depozytu wiary. Kościoły te powstały na tle sporów doktrynalnych, w związku z odrzuceniem uchwał I Soboru Watykańskiego, ogłoszonych 18 lipca 1870 roku o uniwersalnej jurysdykcji biskupa Rzymu i o jego nieomyślności w sprawach wiary i moralności, gdyż uchwały te nie miały i nie mają uzasadnienia ani w Piśmie Świętym, ani w Tradycji Kościoła pierwszego tysiąclecia. Do tego nurtu zalicza się: Kościół Starokatolicki Niemiec, Chrześcijańskokatolicki Kościół w Szwajcarii, Kościół Starokatolicki w Austrii. Po trzecie Kościoły powstałe na przełomie XIX i XX wieku oraz po pierwszej wojnie światowej, które powstały głównie z pobudek o charakterze patriotycznym, ale i również z pobudek pobożnościowych i moralnych. Kościoły te uznały starokatolickie zasady wiary mimo trzymania się w wielu przypadkach specyficznych rzymskokatolickich form służby Bożej i praktyk pobożnościowych. Do tego nurtu należą na przykład:

praktyk pobożnościowych najbliższy Kościołowi Rzymskokatolickiemu. Również na tle innych Kościołów starokatolickich charakteryzuje się przywiązaniem do tradycyjnych form charakterystycznych nie tylko dla katolickiej tradycji, ale również polskiej pobożności. Kościół Polskokatolicki ma świadomość tego, że jest częścią jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła, dlatego „Program nauczania w przedszkolach i szkołach”, opracowany dla potrzeb Kościoła Polskokatolickiego, pokrywa się w wielu treściach i zagadnieniach z tematami, które odnajdujemy przede wszystkim w programach Kościoła Rzymskokatolickiego – ale i również innych chrześcijańskich Kościołów. Nie dziwi ponadto fakt, że bardzo często jako pomoce dydaktyczne wskazywane są, obok wydawnictw polskokatolickich, wydawnictwa – podręczniki, katechizmy i inne przede wszystkim rzymskokatolickie, ale także wydawane przez inne chrześcijańskie Kościoły. Jak przypomina jednak „Uwaga” skierowana do nauczycieli i księży proboszczów – odpowiedzialnych za nauczanie religii w parafiach:

...nauczyciel religii polskokatolickiej, korzystający z pomocy podręczników i literatury wydawanej przez różne Kościoły chrześcijańskie, powinien mieć zawsze na uwadze naukę Kościoła Polskokatolickiego, który „wyznaje katolickie prawdy wiary i moralności oraz zasady ustroju Kościoła zawarte w Piśmie Świętym, sformułowane w powszechnych symbolach wiary i postanowieniach siedmiu Soborów Powszechnych Pierwszego Tysiąclecia” („Prawo Wewnętrzne Kościoła Polskokatolickiego”, kan. 1, punkt a); *Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach* 2017, 2).

3. Edukacja proekologiczna w nauczaniu religii w szkole

W ramach nauczania religii w szkole Kościół Polskokatolicki – podobnie jak inne Kościoły chrześcijańskie w Polsce – prowadzi również

intensywną edukację proekologiczną. Brak świadomości ekologicznej jest między innymi przyczyną degradacji środowiska naturalnego, która zagraża nie tylko komfortowi życia człowieka, ale i jego dalszemu trwaniu i możliwości rozwoju. Dlatego Kościół, widząc możliwość rozwiązania tego problemu w odnowie moralnej, nowej filozofii człowieka, w ponownym określeniu relacji człowieka z otaczającym go światem natury, nie tylko wzywa do działań edukacyjnych, ale i sam je prowadzi. Najważniejszymi celami edukacji proekologicznej – jak podaje Leszek Kożuchowski – jest:

...ukształtowanie świadomości ekologicznej obejmującej wiedzę, opinię, poglądy i przekonania dotyczące środowiska i relacji do niego, regulujące zachowanie się w nim ludzi. Inne elementy tej świadomości to etyka i sumienie ekologiczne, wyobrażenia i poczucie odpowiedzialności opartej na intelektualnych, moralnych i emocjonalnych przesłankach, tworzących podstawy ochrony środowiska i umiejętności przewidywania skutków podejmowanych działań (Kožuchowski 1992, 19).

Podobnie jak podzielony jest cały materiał nauczania konfesyjnego, z dostosowaniem do poszczególnych grup wiekowych, tak samo i kształtowanie świadomości ekologicznej w procesie nauczania religii w szkole, przebiega z uwzględnieniem możliwości uczniów. Przekazywane im wiadomości i proponowane postawy są dostosowane do ich poziomu intelektualnego, rozwoju psychicznego, emocjonalnego i społecznego, umiejętności percepcji otaczającej ich rzeczywistości. Uwzględniają także programy nauczania innych przedmiotów w danej grupie wiekowej. Pozostaje to w zgodzie z zasadą tak zwanej edukacji zintegrowanej – działań interdyscyplinarnych, w ramach których podkreśla się nie tylko fizyczne, biologiczne i ekonomiczne wymiary środowiska naturalnego, ale również jego znaczenie dla osobistego i społecznego rozwoju człowieka (Michalski 1997). Nie wolno jednak zapominać, że podstawą nauczania na lekcjach religii jest przede wszystkim recepcja Objawienia zawartego na kartach Pisma Świętego.

Zgodnie z „Programem nauczania religii w przedszkolach i szkołach”, już w pierwszych latach nauki, w przedszkolu, kładziony jest fundament pod budowanie i wrastanie świadomości ekologicznej. Najmłodsze dzieci mają uświadomić sobie obecność Boga w świecie, który On powołał do istnienia oraz to, że wszyscy ludzie stanowią jedną rodzinę dzieci Bożych. Czytamy:

Celem dydaktycznym nauczania religii jest uświadomienie dziecku obecności Boga w otaczającym nas świecie, w rodzinie i w Kościele. Celem wychowawczym jest wzbudzenie miłości do kochającego nas Boga i miłości do ludzi, z którymi stanowimy jedną rodzinę dzieci Bożych (*Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach 2017*, 4).

W procesie katechizacji przypomina się, że Bóg jest, choć go nie widać, a najlepszym dowodem jego istnienia jest świat, który stworzył wokół nas, i nasze własne życie w tym świecie. W oparciu o Pismo Święte, uczy się, że Bóg powołał świat do istnienia z miłości do człowieka, aby stanowił dla niego mieszkanie, naturalne miejsce jego życia i bezpiecznego wzrastania – rozwoju. Świat jest więc wspaniałym darem Bożym dla człowieka, a człowiek za ten dar – swój dom jest odpowiedzialny. Wychowankowie uczą się obserwować świat przyrody, dostrzegać w nim piękno i celowość stworzenia. Kształtuje się odpowiedzialność – pełną troski, szacunku i odpowiedzialności – postawę wobec całego stworzenia, w stosunku do świata roślin i zwierząt. Jednocześnie zwraca się uwagę na potrzebę wdzięczności dla Boga Stwórcy, który wszystko co jest, podtrzymuje w istnieniu. Kształtuje się wrażliwość, ucząc, że inne stworzenia, istoty pozaludzkie również odczuwają ból i cierpienie, zarówno fizyczne, jak i psychiczne. Wskazując na osobę św. Franciszka, przypominamy, że wszelkie stworzenia to nasi bracia i siostry. Cały świat jest dobrem wspólnym, dlatego poprzez wskazanie działań przyczyniających się do poprawy stanu przyrody, w poczuciu odpowiedzialności, wdzięczności i miłości, kształtuje się u dzieci postawę troski o otaczające je środowisko.

W ramach nauczania w przedszkolu zaplanowano wiele jednostek tematycznych wprowadzających młodego człowieka w przestrzeń budowania i rozwijania świadomości ekologicznej, spośród których można wyróżnić:

Jest Bóg, choć Go nie widać.

Bóg dał nam świat na mieszkanie.

Pan Bóg dał nam słońce, księżyc i gwiazdy.

Bóg dał nam trawę, kwiaty, drzewa, ryby i ptaki.

Bóg stworzył wszystkie zwierzęta.

Wszystko co żyje, niech chwali Pana.

Bóg czuwa na świecie (*Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach* 2017, 4-6).

W ramach katechezy dzieci przedszkolne są również wprowadzane w podstawy ekologii rodziny ludzkiej, która musi być oparta na zasadzie wzajemnej miłości, szacunku, dostępu do dóbr i zasobów naturalnych, braku dyskryminacji i nietolerancji, pełnej otwartości na wartość każdego stworzenia, w tym w szczególny sposób, na wartość osoby ludzkiej, w zgodzie z chrześcijańskim personalizmem. Dzieci uczą się wrażliwości na potrzeby innych ludzi, wychowuje w postawie szacunku dla każdego człowieka bez względu na status materialny, pozycję społeczną, kolor skóry, narodowość, płeć, wiek czy wyznawaną religię. Tak, jak cały świat jest Bożym stworzeniem, tak wszyscy ludzie stanowią jedną rodzinę dzieci Bożych.

Edukacja proekologiczna, kształtowanie postaw i wrażliwości, czyli szeroko rozumianej świadomości ekologicznej w okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym, ma kluczowe znaczenie w procesie warunkowania jednostki i przez to kształtowania społeczeństw. Znajduje to swoje odbicie w popularnych polskich przysłowkach: 'Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci' oraz 'Czego się Jaś nie nauczył, tego Jan nie będzie umiał'. Możemy zaobserwować, że również w procesie katechizacji w kolejnych latach następuje pogłębianie, systematyzowanie

i utrwalanie wiedzy w ramach kształtowania świadomości ekologicznej. Dlatego w klasach młodszych, od klasy I do klasy IV, zachęca się dzieci do dalszej obserwacji i kontemplacji świata. W oparciu o posiadane już informacje, wyrastające z opisu stworzenia w Księdze Rodzaju, utwierdza się młodych ludzi w poczuciu teleologiczności stworzenia, które jest darem Boga dla człowieka. Człowiek upodobniony do Boga posiada wolną wolę i rozum oraz został przez Niego powołany do bycia troskliwym panem i opiekunem w świecie. Wskutek jednak swojego nierozważnego i nieodpowiedzialnego działania, zamiast działać na większą chwałę Bożą w miłości i szacunku do wszystkiego, co istnieje, człowiek w obecnym świecie czyni wiele zła, niszczy ziemię i jej bogactwa, zadaje cierpienia innym stworzeniom. W procesie katechizacji, uwarżliwia się dzieci na piękno świata i wychowuje w odpowiedzialności za niego, innych ludzi i wszystkie stworzenia pozaludzkie. Przypomina się, że Bóg powołuje człowieka do współpracy na rzecz dobra całej planety. Stwórca powierzył ludziom ziemię, aby się nią opiekowali i panowali nad nią, powinni oni zatem swoją pracą ulepszać świat, a nie przyczyniać się do jego dewastacji. Dobra tego świata są niezbędne do życia, ale nie są nieograniczone, koniecznością jest taki ich podział, aby służyły ludziom żyjącym obecnie, jak i przyszłym pokoleniom. Bóg jest dawcą wszelkiego życia, od niego pochodzi wszystko, co istnieje, dlatego życie i zdrowie stanowią najwyższą wartość. Obowiązkiem każdego człowieka jest troska o wszystkie żywe istoty, każde stworzenie – nie tylko ludzi, ale również zwierzęta i rośliny. Kształtując u uczniów szacunek wobec dóbr wspólnych i uwarżliwiając na potrzebę ich ochrony, ponownie można zaprezentować postać Franciszka z Asyżu, jako wzór człowieka doskonale współżyjącego z przyrodą, pełnego szacunku dla wszystkich stworzeń, których źródłem jest Bóg.

Uczeń dowiaduje się, że obecny kryzys ekologiczny spowodowany jest wielopokoleniowymi zaniedbaniami, niewłaściwą, nadmierną eksploatacją środowiska, brakiem świadomości ekologicznej, nadmiernym konsumpcjonizmem, niewłaściwą postawą człowieka w stosunku

do świata – wynikającą z wewnętrznej dysharmonii jednostki i braku poczucia jedności oraz przynależności do otaczającego środowiska. W pogoni za rozwojem gospodarczym i technicznym człowiek utracił świadomość bycia zależnym od natury, utracił świadomość wzajemnych zależności i powiązań. Grzesząc wobec przyrody, człowiek odwraca się od Boga. Ochrona środowiska jest obowiązkiem każdego chrześcijanina, wynikającym z miłości do Boga i człowieka. Służą temu przede wszystkim następujące jednostki:

Kto dał nam świat?
Kto to jest Pan Bóg?
O Bogu Stworzycielu.
Stworzenie człowieka.
O grzechu pierworodnym.
Każdy grzech jest oddaleniem się od Boga.
Piąte przykazanie Boże.
Bóg przemawia do człowieka.
Pismo Święte mówi o stworzeniu świata.
Pismo Święte mówi o człowieku stworzonym przez Boga.
Świat mówi nam o Bogu.
Bóg rządzi i kieruje światem.
Bóg powołuje człowieka do współdziałania.
Prawo Przymierza wzywa do miłości Boga.
Prawo przymierza wzywa do miłości człowieka (*Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach 2017, 8-22*).

Dzieci w klasach od V do VIII, w oparciu o wiedzę z lat poprzednich i Pismo Święte, uczą się, na czym polega czynienie sobie ziemi poddaną, zgodnie z Bożą wolą. Bóg stworzył świat mądrze, uporządkowany i dobry. Powołał do życia wszystkie stworzenia, aby uczestniczyły w Jego prawdzie, w Jego dobroci i w Jego pięknie.

Stwarzając człowieka i umieszczając go pośród innych stworzeń, powierzył mu Bóg bardzo ważne zadanie, aby czynił sobie ziemię poddaną (Rdz 1, 28) jako zarządca Boży. To władanie nie powinno być jednak samolubnym, samowolnym i niszczącym panowaniem. Mężczyzna i kobieta stworzeni są na obraz Stwórcy, który miłuje „wszystkie

stworzenia” (Mdr 11, 24), są powołani, by uczestniczyć w Opatrzności Bożej w stosunku do innych stworzeń. Wskazuje się na fakt, że człowiek jest wtopiony w środowisko, które umiera na skutek niewłaściwego gospodarowania nim. Stanowi to zagrożenie dla dalszego istnienia i rozwoju ludzkości.

Przykazanie piąte – nie zabijaj (nie morduj) – dotyczy wszystkich istot żywych. Nie tylko człowiek odczuwa ból i cierpienie, dlatego kształtuje się postawę współczucia dla wszystkich istot cierpiących. Stosunek do roślin i zwierząt, podobnie jak do ludzi, podlega osądowi sumienia. Uczeń zostaje uświadomiony, że człowiek grzeszy również wobec roślin, zwierząt oraz całego środowiska. Uczeń odkrywa konieczność istnienia refleksji etyczno-religijnej, która określałaby granice ludzkiego postępu, gdyż przedkładanie wartości ekonomicznych nad przyrodnicze i humanistyczne sprawiło, że świat od końca XX wieku jest w stanie globalnego kryzysu. Uczeń wzrasta w przekonaniu, iż kultura obcowania z przyrodą jest wyrazem naszej kultury osobistej, a korzystanie z osiągnięć techniki musi przebiegać w rozsądnych granicach, by nie pociągało za sobą dewastacji naturalnego środowiska i zdrowia. Warto zwrócić uwagę na następujące jednostki:

Boże objawienie.

Dlaczego wierzymy, że Bóg istnieje.

Bóg jest naszym najlepszym Ojcem.

Jak Pan Bóg stworzył świat?

Jak Bóg stworzył człowieka?

Człowiek obrazem i podobieństwem Boga.

Grzech pierworodny.

Godność osoby ludzkiej.

Wiara stawia moralne wymagania.

Świętość celem życia każdego chrześcijanina.

Niedzielny odpoczynek.

Będiesz miłował bliźniego swego jak siebie samego.

Chrześcijański stosunek do dóbr materialnych.

Należyte dysponowanie dobrami materialnymi (*Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach 2017, 23-35*).

W procesie katechizacji w szkołach ponadpodstawowych, ponownie przypominając o integralności całego stworzenia i zależności nie tylko komfortu życia człowieka, ale również także możliwości jego dalszego trwania i rozwoju od środowiska naturalnego, kształtuje się młodego człowieka w poczuciu odpowiedzialności za świat stworzony i życie w nim innych ludzi. Uczeń zapoznaje się z nauczaniem różnych Kościołów chrześcijańskich na temat problemu zagrożeń ekologicznych. Wiedząc, że Bóg powołuje człowieka do współpracy i współgospodarzenia w świecie, przybliża się działalność wielu organizacji i instytucji, które podjęły odpowiedzialny trud na rzecz ochrony środowiska i praw zwierząt. Kształtuje się poczucie grzechu ekologicznego i świadomość, że stosunek człowieka do natury, świata roślin i zwierząt, zasobów i dóbr naturalnych podlega określonej kwalifikacji moralnej. Chryścijaństwo ma wymiar eudajmonistyczny i personalistyczny, dlatego troska o świat przez Boga stworzony jest nie tylko wyrazem szacunku dla Stwórcy i jego stworzenia, ale także odpowiedzialności za życie, zdrowie, bezpieczne trwanie i możliwość rozwoju człowieka. Nadmierny konsumpcjonizm, niesprawiedliwy podział dóbr, brak dostępu do zasobów naturalnych i ich niewłaściwe użytkowanie, prowadzi do nadmiernej eksploatacji stworzenia i degradacji człowieka, który zamiast rozwijać się jako osoba, często wypacza swoje człowieczeństwo. Uczeń wzrasta w przekonaniu, że świat jest wspólnym domem wszystkich żywych stworzeń. Na szczególną uwagę zasługują tutaj następujące jednostki lekcyjne:

Boże objawienie zawarte w Piśmie Świętym.

Czy istnienie Boga można udowodnić.

Boga poznajemy w jego działaniu.

Wolność i odpowiedzialność.

Kto jest odpowiedzialny za Kościół?

Człowiek obrazem Boga.

Nasze powołanie do szczęścia.

Wolność człowieka.

Moralność czynów ludzkich.

Sumienie moralne.

Grzech.

Osoba i społeczeństwo.

Uczestnictwo w życiu społecznym.

Sprawiedliwość społeczna.

Prawo moralne.

Piąte przykazanie Boże (*Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach* 2017, 36-48).

4. Zakończenie

Edukacja proekologiczna realizowana w procesie nauczania konfesyjnego jawi się jako bardzo ważny element tak zwanej edukacji zintegrowanej, w ramach której nauczyciel religii, współpracując z nauczycielami innych przedmiotów i korzystając z dorobku innych nauk, w twórczy sposób wspiera młodego człowieka w zdobywaniu wiedzy, poszerzaniu horyzontów, kształtowaniu świadomości ekologicznej, utrwalaniu odpowiednich nawyków i postaw. Z punktu widzenia właściwego etyce teistyczno-heteronomicznej, istotne zdaje się kształtowanie wrażliwości sumienia ekologicznego ucznia, w poczuciu odpowiedzialności za otaczający go świat, inne stworzenia pozaludzkie, ludzi żyjących obecnie, jak i przyszłe pokolenia. Ważne jest to, aby w procesie nauczania uczeń zyskiwał świadomość, iż jego relacja wobec środowiska naturalnego, wszystkich istot żyjących, zasobów, złóż i bogactw naturalnych podlega ocenie i kwalifikacji etycznej. Środowisko naturalne posiada wartość samą w sobie z racji jego pochodzenia od Boga oraz tego, że pierwszą i zasadniczą formą manifestacji Boga jest epifania kosmologiczna – objawienie się Boga w świecie przez niego stworzonym (Rusecki 1997). Grzech przeciwko naturze jest grzechem przeciwko Bogu. Szacunek wobec stworzenia powinien wynikać jednak nie tylko z szacunku i miłości wobec Stwórcy, również z miłości do drugiego człowieka, i odpowiedzialności za jego ziemską egzystencję. Świat natury, dobra naturalne są niezbędne, aby człowiek żył i mógł się rozwijać. Grzech przeciwko naturze jest złem wyrządzonym drugiemu człowiekowi, przeciwko ludzkiemu zdrowiu i życiu. W Piśmie Świętym czytamy słowa Jezusa:

„Wszystko, co uczyniliście, jednemu z tych braci moich najmniejszych, mnieście uczynili” (Mt 25, 40).

Bibliografia

- Bałakier, Edward. 1992. *Katechezy Kościoła Polskokatolickiego*. Rada Warszawska. Warszawa.
- Bałakier, Edward. 1979. *Katechizmowa nauka religii*. Warszawa: Zakład Wydawniczy Odrodzenie.
- Koska, Władysław. 1993. *Katechetyka*. Poznań: Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu.
- Koźuchowski, Leszek. 1992. *Edukacja i świadomość ekologiczna*. Toruń.
- Milerski, Bogusław. 1998. *Religia a szkoła. Status edukacji religijnej w szkole w ujęciu ewangelickim*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Pismo Święte, Starego i Nowego Testamentu*. 1980. Poznań – Warszawa: Pallotinum,
- Prawo wewnętrzne Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*. 2003. Warszawa: Rada Synodalna Kościoła Polskokatolickiego.
- Program Nauczania Religii w Przedszkolach i Szkołach, Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej*. 2017. Warszawa: Kościół Polskokatolicki w RP.
- Rusecki, Marian. 1997. *Istota i geneza religii*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- „Statut biskupów starokatolickich zrzeszonych w Unii Utrechckiej”. 2001. *Internationale kirchliche Zeitschrift : neue Folge der Revue internationale de théologie* 91 (4): 76-90.
- „Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 roku o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej.” 1995. *Dziennik Ustaw* 97, poz. 482.
- Włodarski, Szczepan. 1969. *Siedem soborów ekumenicznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Odrodzenie.

- Wysoczański, Wiktor. 1977. *Polski nurt starokatolicyzmu*. Warszawa: Zakład Wydawniczy Odrodzenie, Warszawa 1977.
- Wysoczański, Wiktor. 2009. „Kościół Polskokatolicki.” W *W drodze za Chrystusem. Kościoły chrześcijańskie w Polsce mówią o sobie*, red. Hanna Tranda, Mirosław Patalon, 143-164. Kraków; Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Wysoczański, Wiktor. 1996. „Polskokatolicyzm. Geneza, dzieje, położenie prawne.” W Urs Kury, *Kościół Starokatolicki. Historia. Nauka. Dążenia*, 425-460. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- „Zarządzenie Zwierzchnika Kościoła Polskokatolickiego o stosowaniu programów nauczania religii polskokatolickiej.” 2000. *Organ Urzędowy Kościoła Polskokatolickiego w RP* 8 (3): 1.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIII

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2021

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 14,4. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

AЛЕКСАНДР ВЛАДИМИРОВИЧ СИЗИКОВ, <i>Книга Премудрости Иисуса сына Сирахова в церковнославянских и русских переводах</i>	773
НАДЕЖДА МОРОЗОВА, <i>К истории экземпляра «Апостола» печати Мамоницей из фондов Академической библиотеки Латвийского университета</i>	815
ЮРИЙ ДАНИЛЕЦ, <i>Институциональные и юрисдикционные коллизии в жизни православной церкви на Подкарпатской Руси (осень 1924 г. – весна 1925 г.)</i>	841
ADAM MAGRUK, <i>Obrzęd przekazania ‘depozytu kapłana’ w liturgicznej tradycji Kościoła prawosławnego</i>	883
СВЕТЛАНА ШУМИЛО, <i>Виды и способы заимствования из гимнографии в произведениях стиля плетение словес</i>	895
BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, <i>Motyw środowiska naturalnego w repertuarze pieśniowym Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP</i>	927
KATARZYNA MIRIAM KACZOROWSKA, <i>Tikkun Olam in the ecological perspective</i>	961
ŻAKLINA SKRENTY, <i>Zjawisko wykluczenia ekologicznego w świetle personalizmu chrześcijańskiego</i>	985
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Zagadnienia proekologiczne w edukacji religijnej, z uwzględnieniem tradycji zielonoświątkowej</i>	1007
MIROSLAW A. MICHALSKI, <i>Edukacja proekologiczna w nauczaniu religii w Kościele Polskokatolickim</i>	1031
IZABELA KOCHAN, JOANNA LEWCZUK, ANNA WALCZAK, <i>Satysfakcja z życia studentów w czasie edukacji zdalnej w Polsce a deklarowana wiara w Boga</i>	1047
JOANNA M. ŁUKASIK, NORBERT G. PIKUŁA, KATARZYNA JAGIELSKA, <i>Religiosity among retired teachers</i>	1069
Wykaz autorów	1089

Contents

ARTICLES

ALEKSANDR VLADIMIROVIČ SIZIKOV, <i>The Wisdom of Ben Sira in Slavic and Russian translations</i>	773
NADEŽDA MOROZOVA, <i>To the history of the copy of “Apostolos” published in Mamonichy printing house from the collection of the Academic Library of the University of Latvia</i>	815
ŪRIJ DANILEC, <i>Institutional and Jurisdictional Collisions in the Orthodox Church's Life in Subcarpathian Rus (Autumn 1924 – Spring 1925)</i>	841
ADAM MAGRUK, <i>The rite of the ‘priest's deposit’ in the liturgical tradition of the Orthodox Church</i>	883
SVETLANA SHUMIL, <i>Types and methods of borrowing from hymnography in works of the style of weaving words</i>	895
BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, <i>Environmental Theme in the Hymn Repertoire of the Old Catholic Mariavite Church in the Republic of Poland</i>	927
KATARZYNA MIRIAM KACZOROWSKA, <i>Tikkun Olam in the ecological perspective</i>	961
ŻAKLINA SKRENTY, <i>The Phenomenon of Ecological Exclusion in the Light of Christian Personalism</i>	985
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Pro-ecological concepts in religious education, considering the Pentecostal tradition</i>	1007
MIROSLAW A. MICHALSKI, <i>Pro-environmental education in the teaching of religion in the Polish Catholic Church</i>	1031
IZABELA KOCHAN, JOANNA LEWCZUK, ANNA WALCZAK, <i>Student life satisfaction during remote education in Poland and the declared faith in God</i>	1047
JOANNA M. ŁUKASIK, NORBERT G. PIKUŁA, KATARZYNA JAGIELSKA, <i>Religiosity among retired teachers</i>	1069
List of authors	1089

Wykaz autorów

- Aleksandr Vladimirovič Sizikov**, alexsizikoff@yahoo.co.uk, Saknt-peterburskij Gosudarstvennyi Universitet, Kafedra Bibleistiki, Universitetskaia nab. 7-9-11. Sankt-Peterburg 199034
- Nadežda Morozova**, nadja.moroz@gmail.com, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva / Lithuania
- Ūrij Danilec**, jurij.danilec@uzhnu.edu.ua, Užgorods'kij Nacional'nyi Universitet, Pl. Narodnaâ 3, 88000 Uzhorod, Ukraina
- Adam Magruk**, a.magruk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Svetlana Shumilo**, shumilosm@gmail.com, Nacionalnyj Universitet „Černigovskij Kollegium” imeni T. G. Ševčenko. Černigov, ul. Getmana Polubotka 53. 14000 Ukraina
- Bartłomiej Słojewski**, bslojewski000@gmail.com, ul. Tadeusza Kościuszki 88, 05-120 Legionowo
- Katarzyna Kaczorowska**, kkaczorowska@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Żaklina Skrenty**, zaklina.skrenty@interia.pl, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Zakład Studiów nad Bezpieczeństwem, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 5, 61-614 Poznań
- Elżbieta Bednarz**, e.bednarz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Mirosław A. Michalski**, m.michalski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Izabela Kochan, i.kochan@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Lewczuk, j.lewczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Anna Walczak, a.walczak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna M. Łukasik, joanna.lukasik@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie, Centrum Kształcenia Nauczycieli, ul. Ingardena 4, 30-060
Kraków

Norbert G. Pikuła, norbert.pikula@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie, Instytut Spraw Społecznych, os. Stalowe 17, 31-922 Kraków

Katarzyna Jagielska, katarzyna.jagielska@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie, Instytut Spraw Społecznych, os. Stalowe 17, 31-922 Kraków